

צופיה מרצבך

ואתה פה עמך עמדי

מעמד הר סיני כמקור לעבודת ה' של היחיד בעולם ללא התגלות

פתיחה

- א. הסוגיה: מקריאת מגילה לקריאה בתורה וללימוד תורה
- ב. מעמד הר סיני כמודל אב ללימוד תורה
- ג. קריאת מגילה ולימוד תורה
- ד. חורבן המקדש או מות רבן גמליאל?
סיכום

פתיחה

במאמר זה נדון בסוגיה המצויה בתחילת פרק שלישי במסכת מגילה, ובמרכזה הקריאה בתורה.¹ ראשיתה של המשנה, שעליה נסובים דיוניה של הגמרא, היא באופן הקריאה של קריאת המגילה. משם פונה המשנה לעניינים הלכתיים שונים של קריאת התורה: מספר הקוראים בתורה בימים השונים ועוד. סוגיית הגמרא שבה נעסוק, נסבה על המשפט הראשון של המשנה: "הקורא את המגילה עומד ויושב", ובגמרא (מגילה כא ע"א) הורחב הדיון על אודות עמידתו של הקורא בתורה - אשר נלמדת מעמידתו של משה במעמד הר סיני.

במאמר זה נבקש לנתח את הסוגיה והמבנה שלה, ולהראות שהדעות השונות המובאות בה, מלמדות על היבטים שקשורים לצורות שונות של עמידת האדם מול הקב"ה. מתוך כך נבקש לראות בסוגיה זו, בהסתעפויותיה ובמקבילותיה, דיון על התגלות ועבודת ה' בעולם ללא התגלות ישירה, בעולם חסר נבואה.

1 יש לציין כי במשנה, בתלמוד הירושלמי ובחלק מהראשונים סדר הפרקים השלישי ורביעי במסכת זו הפוך.

א. הסוגיה: מקריאת מגילה לקריאה בתורה וללימוד תורה

כך היא לשונה של הסוגיה:

משנה: הקורא את המגילה עומד ויושב...

גמרא: תנא: מה שאין כן בתורה.

מנהגי מילי? אמר רבי אבהו: דאמר קרא "ואתה פה עמד עמדי" (דברים ה', כח).
ואמר רבי אבהו: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, כביכול אף הקדוש ברוך
הוא בעמידה.

ואמר רבי אבהו: מנין לרב שלא ישב על גבי מטה וישנה לתלמידו על גבי קרקע?
שנאמר "ואתה פה עמד עמדי".

תנו רבנן: מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד, משמת
רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. והיינו דתנן: משמת רבן
גמליאל בטל כבוד תורה.

כתוב אחד אומר "ואשב בהר" (דברים ט', ט), וכתוב אחד אומר "ואנכי עמדתי
בהר" (דברים י', י)! אמר רב: עומד ולומד, יושב ושונה. רבי חנינא אמר: לא
עומד ולא יושב אלא שוחה. רבי יוחנן אמר: אין ישיבה אלא לשון עכבה, שנאמר
"ותשבבו בקדש ימים רבים". רבא אמר: רכות מעומד, וקשות מיושב.

(מגילה כא ע"א)

אם כן, אין חובה לעמוד בעת קריאת המגילה, אך חובה לעמוד בקריאת התורה. לפי
ר' אבהו, המקור לדין זה הוא בדברי ה' למשה רבנו:

וְאַתָּה פֹּה עֹמֵד עֲמָדִי וְאֲדַבְרָה אֵלֶיךָ אֵת כָּל הַמִּצְוָה וְהִחַקְתָּם וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר
תִּלְמָדִם וְעָשׂוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ.

(דברים ה', כח)

לאחר מעמד הר סיני, בזמן שהעם נשלח לאוהליו, הצטווה משה רבנו להישאר עם ה'
ולשמוע ממנו את כל "הַמִּצְוָה וְהִחַקְתָּם וְהַמְשַׁפְּטִים", ואותם יהיה עליו ללמד את בני
ישראל בהמשך. את הביטוי "עֹמֵד עֲמָדִי" האמור בהקשר זה דרש ר' אבהו כהזמנה של
הקב"ה את משה לעמוד לצדו - ואם כן, כאשר משה למד תורה מפי הקב"ה, הם כביכול
מצויים במצב שווה. מכאן למד ר' אבהו שכל רב ותלמיד צריכים להימצא באותו מצב
בזמן הלימוד - בעמידה או בישיבה.

המצב הבסיסי ביחסי רב ותלמיד הוא יחס של עליונות של הרב ביחס לתלמיד, שכן הרב נמצא במקום גבוה יותר בשושלת מסירת התורה, וידיעותיו רבות משל התלמיד וממילא על התלמיד לירא ממנו - "ומורא רבך כמורא שמים" (משנה אבות ד, יב). עם זאת, בזמן הלימוד שווים הרב והתלמיד כלפי התורה.

משה רבנו הוא הלומד והקב"ה הוא הרב. כשם שמשה והקב"ה עמדו יחד, והיו באותה עמדת שייכות כלפי התורה, כך שווים כל תלמיד וכל רבו בזיקתם לתורה. קביעה זו מעניקה משמעות עצמתית למדי למקומו של התלמיד-האדם בתהליך הלימוד והיא מלמדת שהוא חלק ממשי מיצירת התורה - בדומה לקב"ה.

מימרתו השנייה של ר' אבהו הסיטה את הדיון מקריאת התורה, אל עבר מישור לימוד התורה, והוא מלמד אותנו שלעניין העמידה, שווים הלימוד והקריאה. בעקבות דבריו, פונה הסוגיה לתיאור אופן לימוד התורה מימות משה ועד ימי הגמרא, כאשר היא מבקשת לתרץ מדוע כיום - בזמן הגמרא וגם בימינו - אין מקפידים על עמידה בזמן לימוד תורה:

תנו רבנן: מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד. משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. והיינו דתנן (משנה סוטה ט, טו): משמת רבן גמליאל בטל כבוד תורה.

בברייתא נאמר שהחולשה שירדה לעולם כאשר מת רבן גמליאל, היא אשר גרמה לכך שלא עמדו בזמן לימוד התורה. עדות לשינוי זה מצויה במשנה במסכת סוטה (ט, טו) המלמדת כי "משמת רבן גמליאל בטל כבוד תורה"². לימוד תורה שלא בעמידה הוא חוסר כבוד כלפי התורה.

לאחר דיון זה שבה הגמרא לדון בהנחת היסוד כי משה עמד בהר סיני, והיא מקשה מפסוק אחד שממנו משתמע שאכן משה עמד, ומפסוק אחר שממנו משתמע כי משה ישב. הפסוקים המצוטטים לקוחים משני עניינים שונים:

בְּעֵלְתֵי הַהָרָה לְקַחַת לְוַחַת הָאֲבָנִים לְוַחַת הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת ה' עִמָּכֶם וְאִשָּׁב בְּהָרָה אֲרַבְּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי.
(דברים ט', ט)

2 יש לציין כי באותה משנה מתוארים מאורעות נוספים שהתרחשו בעקבות פטירתם של חכמים אחרים. ביטוי זהה לזה האמור על מותו של רבן גמליאל, מצוי גם ביחס לר' עקיבא. רש"י ופרשנים אחרים מצביעים על ההבדל בין המאורע שבעקבות פטירת ר' עקיבא ובין זה שבעקבות פטירת רבן גמליאל.

וְאֲנֹכִי עֹמְדָתִי בְּהָרַר כְּיָמִים הָרֵאשִׁוֹנִים אֲרַבְעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם
בַּפֶּעַם הַהוּא לֹא אָבָה ה' הַשְּׁחִיטָהּ.

(שם י', י)

הפסוק הראשון, המתאר את ישיבתו של משה, עוסק בארבעים הימים הראשונים שבהם למד משה תורה מפי ה'. הפסוק השני, המתאר את עמידתו של משה, עוסק בארבעים הימים השניים שלאחר חטא העגל, שבהם התפלל משה לה' שיסלח לעם ישראל. בגמרא לא נאמר שמדובר בפסוקים שמתארים אירועים שונים. המהרש"א³ הציע כי הסיבה להשוואה בין מאורעות שונים היא שהתורה עצמה משווה בין ארבעים הימים הראשונים לאחרונים, ומשה עמד בהם כשם שעמד בימים הראשונים. כך או כך, חשוב להבחין שלפנינו שני פסוקים אשר מתארים מצבים שונים - הראשון מתאר לימוד תורה והשני תפילה.

בעקבות הסתירה בין הפסוקים, הובאו בגמרא ארבעה תירוצים משמם של רב, ר' חנינא, ר' יוחנן ורבא:

- רב קיבל את שני הפסוקים כפי שהם אך הבחין בין שני סוגי לימוד: לימוד ראשוני שבו עמד משה עם ה', ולימוד שני שהתבצע בישיבה ובו חזר משה על מה שלמד עם הקב"ה.⁴
- ר' חנינא הציע שילוב בין שני הפסוקים ולדבריו הלימוד התבצע במין מצב ביניים, בשחייה - המזכירה לנו השתחויה או התכופות.⁵
- ר' יוחנן צעד בדרך אחרת ולימד שהלשון 'ישיבה' האמורה בפסוק הראשון אינה מתארת מצב גופני אלא התעכבות ושהייה, ולענייננו יש לקרוא את הפסוק השני כפשוטו.⁶

3 ר' שמואל אליעזר איידלס, *חידושי אגדות*, מגילה כא ע"א ד"ה כתוב אחד.
4 הצעה כזו עולה גם בשמות רבה (פרשה מז ח), כתירוץ לשאלה כיצד ידע משה להבחין בין יום ובין לילה במשך ארבעים הימים ששהה בהר סיני: "מנין היה משה יודע כמה ימים עשה? כתיב 'ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה'. ומנין שאין למעלה לילה? שנא' 'גם חושך לא יחשיך ממך ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה'. ומנין היה יודע? שנא' 'ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים' וכתוב 'ואשב בהר'. אמור מעתה: בשעה שמדבר עמו היה עומד, ובשעה שמתלק ממנו היה יושב ושונה מה שלמד, נמצאת מקיים 'ואנכי עמדתי בהר' 'ואשב בהר', בשעה שהיה מדבר עמו היה יודע שהוא יום ובשעה שהיה אומר לו ללמוד תורתך היה יודע שהוא לילה, וכן דוד אומר 'יום ליום יביע אומר'".
5 דברי ר' חנינא שונים במידה רבה מהעמדה שהוצגה עד כה בסוגיה, ולפיה הלומד נוטל חלק פעיל, כביכול שווה לזה של הקב"ה, בלימוד התורה. תירוץ של ר' חנינא מלמד שהעמדה שבה צריך להיות כל לומד היא קבלת עול והכרת מקומו האפסי של האדם אל מול ה' והתורה.
6 בדרך זו צעדו גם רבים ממפרשי התורה על אתר, ראו: רש"י, *כתר יונתן ועוד*.

• רבא פירש בדומה לרב שהייתה עמידה והייתה ישיבה, אך בשונה ממנו הוא לא הבחין בין שני שלבים בלימוד, אלא בין תחומים שונים: במקומות קשים להבנה נדרשה ישיבה לשם עיון מעמיק ויסודי, ואילו במקומות קלים ו"רכים" היה אפשר לעמוד. "רכות מעומד וקשות מיושב".

כמה נקודות בסוגיה זו דורשות ביאור. ראשית, עצם הלימוד מעמידתו של משה רבנו בהר סיני לענייני קריאת התורה, אינו טריוויאלי.⁷ שנית, הסטת הדיון לכל לימוד תורה באשר הוא, מחודשת אף היא.⁸ שלישית, הסתירה משני פסוקים שנאמרו במצבים שונים,

7 אכן אפשר לראות בלימוד זה 'אסמכתא בעלמא' (וכך הציע הרב שמואל ב"ר נתן נטע הלוי קלן, מחצית השקל, אורח חיים, סי' קמא ס"ק א ד"ה אבל), דהיינו לימוד מן הפסוקים שאינו על משמעות מחייבת וייתכן שאפשר להכריע בשאלה זו מדיוני הפוסקים בעניין. דין עמידה בזמן קריאת התורה הובא בשולחן ערוך, אורח חיים, סי' קמא סעי' א. המגן אברהם (שם ס"ק א) מעיר שלדעת הטור, ההגהות מיימוניות והב"ח (אורח חיים, סי' תרצ) - קריאה בישיבה פסולה גם בדיעבד, אך מאידך גיסא, מדברי רש"י המובאים בבית יוסף (אורח חיים, סי' קמא ד"ה וצריך) משתמע שהעמידה היא רק לכתחילה. אפשר שמחלוקת זו היא למעשה מחלוקת אם הלימוד מן הפסוקים אינו אלא 'אסמכתא'. יש לציין שעיון רוחבי (שאינו כאן מקומו) מורה ש'אסמכתא' אינה לימוד סתמי חסר פשר. ידועים דברי הריטב"א במסכת ראש השנה בעניין זה: "ולא כדברי המפרשים האסמכתות שהוא כדרך סימן שנתנו חכמים ולא שכונת התורה לכך, ח"ו שתקע הדבר ולא יאמר שזו דעת מינות הוא, אבל התורה העירה בכך ומסרה חיוב הדבר לקבעו לחכמים אם ירצו כמו שנאמר ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך, ולפיכך תמצא החכמים נותנין בכל מקום ראה או זכר או אסמכתא לדבריהם מן התורה כלומר שאינם מחדשים דבר מלבם וכל תורה שבע"פ רמזה בתורה שכתב שהיא תמימה וח"ו שהיא חסירה כלום" (רבי יום טוב בן אברהם אשבילי, חידושי הריטב"א, ראש השנה טז ע"א). יש לציין גם לעמדתו המעניינת של מהר"ל באשר ליחס בין הפשט והדרש כיחס שבין שורשי העץ והתפשוטותיהם: "זוה ענין התורה התמימה, אשר כתוב אחד מתחלק ומתפשט לכמה טעמים, יש רחוק ממשוטו ויש קרוב ממשוטו, דומה לאילן אשר שרשו ועיקרו בארץ, נמשכים מעיקר שלו דברים גם רחוק מן העיקר, מ"מ כלם הם נמשכים מן השורש, וכן הוא בתורה השורש הוא אחד הוא פשט הכתוב ומן הפשט מתחייב דברים הרבה לכל צד והם הדרשות. והאדם הוא חושב כי הדרש הוא מחולק בפני עצמו ואינו יוצא מן פשט הכתוב, ואין הדבר הוא כך כלל, כי היורד לעומק דברי חכמים ימצא דבריהם נמשכים מן הפשט ומתחייבים ממנו, יש קרובים ויש רחוקים, אבל השורש אחד" (רבי יהודה ליווא ב"ר בצלאל, באר הגולה, הבאר השלישי פ"ד). גם אם אין לפנינו "דרשה גמורה", יש להבין מה ראו חכמים להקשות בין שני פסוקים שלא נאמרו באותו הקשר.

8 יחסי לימוד תורה וקריאת התורה הם מורכבים ואין כאן המקום להאריך בהם. ככלל, בקריאת התורה בולט הממד הפסיבי ומוגבלות ההבנה שלה. לעומת זאת, בלימוד התורה בולט ממד ההבנה האקטיבי. עדות לכך יש לראות בדברי הרמב"ם שכתב (הל' תפילה ונשיאת כפים פ"ב ה"א) כי טעם התקנה לקרוא בתורה בשני ובחמישי הוא "כדי שלא יהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה", וכך דייק הגר"ד סולובייצ'יק (שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל, ירושלים תשס"ג, עמ' קפד). ראו גם במאמרו של הרב נתנאל בוקס, "קריאת התורה וקריאת מגילה לנשים", עלון שבות, 169 (תשס"ח), עמ' 77-90. על קריאת התורה (ולמעשה על כל ממשק עם התורה) כמפגש עם האלוהי, ראו דבריו המיוחדים של אדמו"ר הזקן: "והנה המשכה והארה זו שהאדם ממשך ומאיר מהארת אור אינסוף ברוך הוא על נפשו ועל נפשות כל ישראל... ע"י עסק התורה נקראת בלשון קריאה קורא בתורה פי' שע"י עסק התורה קורא להקב"ה לבוא אליו כביכול כאדם הקורא לחבירו שיבא אליו וכבן קטן הקורא לאביו לבא אליו להיות עמו בצוות' חדא ולא ליפרד ממנו ולישאר יחידי ח"ו וזהו שכתוב קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת ואין

אינה ברורה (אף שראינו יישוב אפשרי לה).⁹ ורביעית, לא ברור מהו, אם בכלל, ההבדל המהותי בין התירוצים השונים לסתירה זו - שנראים לכאורה טכניים לחלוטין. להלן נציג הבנה אפשרית ומעמיקה יותר של הסוגיה, ולאורה נבקש לראות בסוגיה זו הצעה להתמודדות עם עולם חסר התגלות - העולם שאחרי מתן תורה. מתוך כך ישובו ויתבהרו מוקדי אי הבהירות בסוגיה זו.

ב. מעמד הר סיני כמודל אב ללימוד תורה

גם בירושלמי על אתר, נפתח הדיון באופן קריאת המגילה - בעמידה או בישיבה, וממשיך בדיון על אופן קריאת התורה ולימוד התורה. עם זאת, בשונה מהבבלי, הירושלמי מתחיל את הדיון בשאלה באשר לקריאת המגילה עצמה: האם היתר לקרוא את המגילה בישיבה הוא די'עבד או לכתחילה. לאחר מכן פונה הירושלמי ושואל באשר לעמידה בפני ספר תורה. רק בשלב הבא דן הירושלמי בעמידה בזמן קריאת התורה. כך היא לשון הירושלמי:

זה שהוא עומד לקרות בתורה, מפני מה הוא עומד? מפני כבודה או מפני כבוד הרבים? אין תימר מפני כבודה, אפילו בינו לבינה. אין תימר מפני כבוד הרבים, אפילו בינו לבין עצמו. מפני כבודה הוא עומד אם אומר את כן אף הוא מתעצל ואינו קורא.

(ירושלמי מגילה ד, א)

אם כן, התשובה לשאלה האם יש לעמוד בפני ספר תורה, היא חיובית, ונלמדת בקל וחומר מעמידה בפני תלמיד חכם. כעת דן הירושלמי בשאלה האם העמידה בקריאת התורה היא מפני כבוד התורה או מפני כבוד הציבור. הירושלמי מעלה צדדים לכאן

אמת אלא תורה דהיינו שקורא להקב"ה ע"י התורה דוקא לאפוקי מי שקורא אותו שלא על ידי עסק התורה" (רבי שניאור זלמן מלאדי, **ספר התניא**, ליקוטי אמרים פרק לז; ראו גם שם פרקים ד-ה על הקפת השכל את המושכל בזמן לימוד התורה. דברים אלו נוגעים ללימוד תורה ולא לקריאת התורה ואכמ"ל). על קריאת התורה כשחזור מוקטן של מעמד הר סיני יש ללמוד גם ממנהגו של מהר"ם מרוטנבורג לעמוד בזמן קריאת התורה (ראו: הרב מרדכי ב"ר הלל הכהן, **ספר המרדכי**, שבת רמז תכב; ר' שמשון ב"ר צדוק, **תשב"ץ קטן**, סי' קפב. בכל אחד מהמקורות הללו מובא טעם אחר לעמידתו) שמובא ברמ"א (אורח חיים, סי' קמו סע' ד), ובניגוד לדעת השולחן ערוך. למעשה העניין נתון במחלוקת אחרונים (ראו הרב ישראל מאיר הכהן ראדין, **משנה ברורה**, אורח חיים, סי' קמו ס"ק יט).

9 אף בדרשה זו אפשר לראות 'אסמכתא', והעובדה ששינויים היסטוריים או רוחניים (ראו להלן) גרמו לשינויים באופן הלימוד תומכת בכיוון זה. כאמור, גם אין זו אלא אסמכתא או דרשה בעלמא, יש מקום לברר את צדדיו השונים של העניין.

ולכאן אולם הוא אינו מזכיר כלל את משה רבנו ומעמד הר סיני. לכן, גם לסתירת הפסוקים שנזכרה בבבלי ולארבעת תירוציה, אין בירושלמי כל זכר. הסתירה הנזכרת ותירוצה מופיעה גם במדרשים מאוחרים, וכך לדוגמה מופיע בשמות רבה:

"ויחל משה" מהו כן? אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' יצחק: שהתיר נדרו של יוצרו, כיצד? אלא בשעה שעשו ישראל העגל עמד משה מפיס האלהים שימחול להם. אמר האלהים: משה כבר נשבעתי "זוכח לאלהים יחרם", ודבר שבועה שיצא מפי איני מחזירו. אמר משה: רבון העולם ולא נתתי לי הפרה של נדרים?!... ואתה צויתני על הפרת נדרים, דין הוא שתתיר את נדרך כאשר צויתני להתיר לאחרים. מיד נתעטף בטליתו וישב לו כזקן והקב"ה עומד כשואל נדרו, וכן הוא אומר "ואשב בהר". ואפשר שהיה משה יושב והאלהים יתברך שמו עומד? אמר ר' דרוסאי: קתדרא עשה לו כקתדרא¹⁰ של אסטליסטקין (=עורכי דין או פקידים בכירים) הללו בשעה שהן נכנסין לפני השלטון והן נראין עומדין ואינן אלא יושבין, ואף כאן כך, ישיבה שהיא נראה עמידה הוי "ואשב בהר".

(שמות רבה פרשה מג ד)

בשמות רבה מתואר משה כמי שנדרש להפר את נדרו של הקב"ה, ולכן ישב לפניו כתלמיד חכם שמפר נדרים. המדרש מקשה כיצד ייתכן שמשה ישב והקב"ה עמד, והוא מתרץ שמשה ישב על רהיט מוגבה, כך שאף שישב - היה נדמה כאילו הוא עומד; לאמר, משה היה במצב ביניים בין עמידה לישיבה, או ליתר דיוק בעמידה שנראית כישובה. אפשרות זו דומה לאפשרות השנייה בגמרא, "לא עומד ולא יושב אלא שוחה", אלא שבגמרא אפשרות זו מתארת מצב של שפלות ונמיכות קומה ובמדרש היא מוצעת כמצב של כבוד. יש לשים לב שהמדרש אינו מקשה מהפסוק שבו נאמר שמשה עמד, אלא מסברה.

התבוננות נוספת בסוגיית הבבלי שהובאה לעיל, ובמקבילתה בירושלמי, מעלה לפנינו את העובדה שהבבלי רואה בקריאת התורה השתקפות של מעמד הר סיני. הבבלי רואה את מעמד הר סיני כמודל של הקריאה בתורה ולכן מנמק את חובת העמידה בה על בסיס עמידת משה בהר סיני - ובשונה מהירושלמי שנקט בטעמים של כבוד: כבוד התורה או כבוד הציבור.

10 על משמעותו המדויקת של המונח 'קתדרא' ראו אצל י' לוי, "ממרכז קהילתי למקדש מעט: הריהוט והפנים של בית הכנסת העתיק", קתדרה, 60 (תשנ"א), עמ' 36-84.

המשכה של הסוגיה בבבלי עוסק בלימוד תורה, וגם בו רואה הגמרא השתקפות של מעמד הר סיני. כשם ששמה למד תורה שם מאת ה' בעמידה משותפת וכצוותא חדא, כך כל תלמיד ורבו ממשיכים ולומדים יחד את התורה. אף שהרב נמצא במעלה גבוהה מזו של תלמידו, הם נמצאים במעמד שווה כלפי התורה וצריכים להיות באותו מצב: בעמידה או בשיבה. יתרה מזאת, הרב מושווה לקב"ה והתלמיד למשה רבנו, ואף על פי כן יש לרב ולתלמיד עמידה משותפת בלימוד התורה.

סתירת הפסוקים המובאת לאחר מכן וארבעת התירוצים שבעקבותיה, הם דיון באופי השותפות של האדם בלימוד התורה. פסוק אחד מלמד אותנו שמה עמד ואילו הפסוק השני מלמד אותנו שמה ישב. קשת התירוצים נעה החל באימוץ התפיסה שהובאה לעיל וכלה בסיוגה. תירוצו של ר' חנינא מתאר תפיסה הפוכה ולפיה משה לומד את התורה במצב של כניעה ושחייה: עמידה כנועה של האדם כלפי בוראו, מתוך נכונות לשמיעת דבר ה' מבלי יומרות לשותפות בעיצובה. תירוצו של רבא מציג אף הוא מורכבות בעניין זה, תוך שהוא מבחין בין חומר למידה קשה וחומר למידה רך. גם תירוצו של רב, אשר מבחין בין למידה ראשונית ללמידה משנית-עצמאית מציג מורכבות לגבי מעמד הלומד והיכולות האנושיות שלו בלימוד התורה.

ג. קריאת מגילה ולימוד תורה

הבבלי מתחיל מסוגיית קריאת המגילה וממשיך לדיון בדיני קריאת התורה ולימוד התורה, כשהדיון כולו מתבסס על עליותיו של משה רבנו להר סיני. נראה שתלות זו אינה מקרית והיא מבקשת ללמד דבר עמוק מאד: בדורות שלאחר מעמד הר סיני, ובמיוחד בדורות שלאחר הסתלקות הנבואה, הקשר בין ה' לאדם נעשה מורכב יותר. על פניו, ובאופן ראשוני, נתיב ההתקשרות הזמין והישיר לקב"ה אבד, והאדם נדרש להתנהל במרחב שנעדר את הנוכחות האלוהית. אופני המפגש השונים של משה בהר סיני מלמדים אותנו לדורות על דרכים להנכחתו של האלוהי במרחב שחוקיו הם חוקי הטבע השרירותיים.

למעשה, מסכת מגילה כולה מצויה בתפר שבין עולם שבו נסים גלויים היו עניין מצוי לעולם שבו נסים גלויים אינם מצויים - וכדברי הגמרא ביומא (כט ע"א): "למה נמשלה אסתר לשחר? לומר לך: מה שחר סוף כל הלילה - אף אסתר סוף כל הנסים". בדומה לכך, גם הכנסת מגילת אסתר אל תוך כתבי הקודש לא הייתה ברורה מאליה. העובדה ששם ה' אינו מוזכר במגילה, שהמתואר בה לא התרחש כלל בארץ ישראל (ובמידה מסוימת אף עמד בניגוד לשיבת ציון שהחלה באותם ימים), וכן שחכמי ארץ

ישראל התנגדו לקבוע את פורים כיום טוב בלוח השנה או שהתנגדו להכנסת המגילה לכתבי הקדש (מגילה ז ע"א).

את ההשוואה וההנגדה בין קריאת המגילה לקריאת התורה יש אפוא לראות כניסיון להדגשת החיבור והקשר שבין השתיים. באותו אופן יש לראות במסכת כולה את הקשר בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, בין עידן ההתגלות לעידן חסר הנבואה.¹¹ גם מיקום הסוגיה במסכת מעיד על עניין זה. חלקה הראשון של המסכת, הפרק הראשון והפרק השני, עוסק בדיני פורים בכלל וקריאת המגילה בפרט. חלקה השני של המסכת, הפרק השלישי והפרק הרביעי, עוסקים בדיני קריאת התורה וקדושת בית הכנסת. המשנה שעליה נסבה סוגייתנו מצויה בראשיתו של הפרק השלישי (לפי הסדר שבבבלי), כאשר כבר המשנה מציבה קשר בין קריאת המגילה וקריאת התורה - והגמרא מפתחת אותו.

סוגייתנו נמצאת אפוא בדיוק במעבר שבין תיאור עולם ללא נסים גלויים, עולמה של מגילת אסתר, ובין תיאור דיני קריאת התורה - המשקפים עולם של התגלות ועמידה יחד עם הקב"ה בצוותא חדא. דרך מעמד הר סיני, אירוע ההתגלות הגדול והמשמעותי ביותר בהיסטוריה, אנו למדים דרכים שונות לקשר עם הקב"ה בעולם חסר התגלות: קריאת התורה, לימוד התורה ותפילה.

שלוש הדרכים הללו, ששתיים מהן מתוארות במפורש ואילו השלישית נרמזת,¹² מציגות שלושה סוגי 'עמידות'. בלימוד התורה האדם הוא שותף פעיל, בקריאת התורה האדם פסיבי ומקבל, ואילו התפילה היא עמידה של 'שחייה' ותחנונים. מעמד הר סיני הוא אם כן מקור השראה לעמידה שלנו לפני ה' כיום, בעולם חסר התגלות - עמידה בעלת שלושה פנים, שבכל אחד מהם גוון אחר של קשר.

ד. חורבן המקדש או מות רבן גמליאל?

כפי שראינו לעיל, הברייתא מתארכת את זמן השינוי באופן לימוד התורה לתקופה שלאחר מותו של רבן גמליאל:

11 ראו: הראי"ה קוק, אורות, זרעונים, פרק ב' 'חכם עדיף מנביא'; הראי"ה קוק, לנבוכי הדור, פרק מו.
12 קריאת התורה ולימוד התורה מפורשים בסוגיה, ואילו התפילה נרמזת בפסוק על עמידת משה שהקשרו הוא ארבעים הימים האמצעיים שבהם משה עמד בתפילה לפני ה'. בנוסף נראה שתירוצו של ר' חנינא מכוון אף הוא לעמידה של תפילה.

תנו רבנן: מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד, משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב...

(מגילה כא ע"א)

לכאורה אין זה אלא תיאור מצב: בעת מותו של רבן גמליאל ירדה חולשה לעולם וממילא השתנה אופן לימוד התורה. אולם עיון בדברי הרמב"ם בנדון מציגים תמונה מורכבת יותר:

וכראשונה היה הרב יושב והתלמידים עומדים¹³ ומקודם חורבן בית שני נהגו הכל ללמד לתלמידים והם יושבים.

(הלכות תלמוד תורה פ"ד ה"ב)

הרמב"ם זיהה את התקופה שבה היה שינוי בהלכה זו - בחורבן בית המקדש, ולא במותו של רבן גמליאל. נראה שהרמב"ם רואה בשינוי זה הד לשינוי רחב יותר הכרוך בחורבן הבית.

מותו של רבן גמליאל שחי בסוף תקופת הבית השני והיה בן הדור הראשון של תקופת התנאים, מייצג אם כן שינוי מהותי שחל בדרכי מסירתה של התורה. מותו מסמן מעבר חד בין עולם עם מקדש לעולם בלי מקדש. אכן, רבן גמליאל מת קודם שנחרב המקדש, אולם בימיו גלתה הסנהדרין מלשכת הגזית ועברה ל"חנות" (עבודה זרה ח ע"ב) - התורה ירדה מגדולתה וגלתה ממקומה.¹⁴

בעקבות החוסר במקדש, שמסמל את חוסנו של עם ישראל, לא נותרו לו לאדם כוחות שמאפשרים לו ללמוד בעמידה וממילא השינוי באופן הלימוד היה הכרחי.

13 תיאורו של הרמב"ם שונה מהתיאור בגמרא, שבו הרב והתלמידים מצויים באותו מצב. ואכן הרב אברהם ב"ר משה די בוטון (לחם משנה, שם) מקשה על דברי הרמב"ם: "וקשה דאיך אפשר לומר כן דממירא דרבי אבהו משמע שצריך שיהיו הרב והתלמידים שוין מקרא דואתה פה עמוד עמדי דהכי משמע ליה קרא וא"כ איך אפשר שהרב יושב והתלמידים עומדין דאם כן אינם שוים והוא נגד הכתוב, ועוד מאין ראה רבינו בברייתא שהרב יושב והרי בברייתא אמרו סתם למדין מעומד ולמה פירש הוא כן?". הלחם משנה מיישב את דברי הרמב"ם באופן הבא: "...דהוא סבור ודאי דקרא דואתה פה עמוד עמדי משמע ודאי שיהיו הרב והתלמידים שוים וכמ"ש רבי אבהו שלא יהא הוא וכו' והתלמידים על הקרקע וכו' ואפילו הכי התלמידים מעומד והרב מיושב. משום דמה שהוא יושב אינו למעלתו אלא מפני שצריך להבין להם ואין דעתו מיושבת לערוך הדברים ולהבינם". הלחם משנה צועד אפוא בדרך של התרת הסתירה בין הפסוקים כשיטתו של רבא ש"רכות מעומד קשות מיושב": בזמן שלומדים דברים קשים וסבוכים יש צורך לשבת, כמו שמשנה ישב. לכן, אף שכולם צריכים לעמוד, הרמב"ם מתאר את הרב יושב משום שהוא מלמד, וכדי לבצע משימה זו על הצד הטוב - יש לשבת.

14 רבן גמליאל היה גם הראשון שנתכנה בתואר "רבן" - שמסמל את רידת הדורות, שכן עד אליו נתכנו החכמים בשמותיהם משום ש"גדול מרבן שמו". ראו הרב א' היימאן, ערך "רבן גמליאל הזקן", תולדות תנאים ואמוראים, א, ירושלים תשמ"ז, עמ' 305-308.

דברים אלו שבים ומעמידים לנגד עינינו את לימוד התורה כמעין תחליף לעולם שבו ההתגלות לא קיימת, ואת מעמד הר סיני כמודל אב לאותם חיים. תשות הכוח הפיסי היא אם כן מעין משל לתשות הרוחנית, לחסרון הנבואה ולעלייתה של החכמה האנושית. כפי שראינו לעיל, אחת מהדרכים שאותם מורה לנו הסוגיה בעקיפין היא התפילה. מלבד לימוד התורה וקריאת התורה, המיוצגים במעמד הר סיני, גם התפילה נלמדת משם, ויתרה מזאת - סדר התפילה כולו נלמד מעמידתו של משה רבנו, כלשון רבנו בחיי:

"ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום" (דברים ט', יח). טעם "ואתנפל" שהיה נופל לפניו ארצה, כי בכאן הוציאו רז"ל תכסיס התפלה שתקנו לנו בשלשה ענינים, והם: ישיבה, עמידה, נפילה, שכן מצאנום שלשתן בתפלתו של משה בהר סיני: ישיבה, הוא שכתוב: "ואשב בהר" (דברים ט', ט); עמידה, הוא שכתוב: "ואנכי עמדתי בהר" (דברים י', י); נפילה, הוא שכתוב: "ואתנפל לפני ה'".¹⁵

כך מסביר גם הטור את המשפט שאנו אומרים בסוף התחנון:

והטעם לפי שהתפללנו בכל ענין שיוכל אדם להתפלל בישיבה ובעמידה ובנפילת אפים כאשר עשה משה רבינו דכתיב "ואשב בהר" וכתוב "ואנכי עמדתי בהר ואתנפל לפני ה'". ומאחר שאין בנו כח להתפלל בענין אחר אנו אומרים: ואנחנו לא נדע.

(טור, אורח חיים, סי' קלא)

לפי הצעה זו, הסתירה בין הפסוקים שהגמרא מביאה מתורצת בדרך אחרת. בלי להכריע כאחת האפשרויות אנו למדים מכל אחת מהן ומיישמים אותה בהקשר של תפילה.¹⁶ מטבעה, מנכיחה התפילה את המציאות האלוהית - זו שעל פי רוב נודעת רק בצורה תיאורטית - כעניין ממשי.

סיכום

פתחנו בהצגת הסוגיה במסכת מגילה העוסקת בדיני קריאת התורה ולימוד התורה, בעמידה או בישיבה והעלינו כמה שאלות. מתוך השוואה לסוגיה המקבילה בירושלמי ומתוך עיון נוסף, ביקשנו לחשוף בה תפיסות עולם באשר לדרכי לימוד התורה

15 רבי בחיי בן אשר, פירוש רבינו בחיי, דברים ט', יח.

16 בדרך אחרת אפשר לומר שבעוד הגמרא דלעיל הסבה את הפסוק שעוסק בפשטות בתפילה לענייני לימוד תורה, הרי שהצעה זו מסבה את הפסוק העוסק בלימוד לענייני תפילה.

והשותפות של האדם ביצירתה ובאשר למשמעות עמידתו של משה רבנו בהר סיני. הסוגיה פותחת בציווי על עמידה בזמן הקריאה בתורה, אשר דומה לעמידה שעמד משה רבנו - כביכול הם מצויים באותה עמדה כלפי התורה, ולאדם הלומד יש שייכות בתורה ושותפות ביצירתה בדומה ליוצר התורה. מההלכה הנלמדת שהרב והתלמיד צריכים להימצא באותה עמדה, אנו למדים שבפני התורה אין היררכיה וכולם שווים כלפיה.

בשלב הבא ביקשנו לראות בסוגיה זו דוגמה להתמודדות עם עולם חסר התגלות, כאשר לימוד התורה, קריאת התורה והתפילה משמשים בו כשלוש דרכים שונות להתמודדות עם מצב זה. הראשונה, הקריאה בתורה, שבה יש חרדת קודש והקהל שומע ומקבל את הדברים כפי שהם. בדרך זו יש שמיעה טהורה בלי התערבות אנושית. זהו קשר של התגלות בין ה' אלינו, מלמעלה למטה. השנייה, לימוד תורה שבו האדם שותף פעיל, אף שישנם צדדים שונים לאופן שבו השותפות מתקיימת. כך או כך, בדרך זו האדם עוסק בתורה ומקרב אותו לעולמו; זהו קשר הדדי בין האדם לאלוהיו. השלישית, התפילה. הסוגיה אמנם רק רומזת לה, אך היא משתקפת מבעד לפסוקים המובאים בסוגיה כעמידה של תחנונים כלפי ה'. עמידה זו מייצגת קשר ממנו אל הקב"ה, מלמטה למעלה, כאשר לפעמים זוכים גם לקבל תשובה מה'.

בנוסף, ראינו כי מיקומה של הסוגיה (על פי סדר הבבלי) במסכת מוכיח אף הוא את ההצעה בדבר היותה של הסוגיה הצעה להתמודדות עם המעבר מתורה שבכתב לתורה שבעל פה, מעולם נבואי לעולם של חכמה.

עובדה זו היא חלק מהמורכבות שטומנת בחובה המסכת כולה והמגילה, כחלק מההתלבטות האם לכלול את המגילה בכתבי הקודש. כאמור, המגילה אינה מזכירה את שם ה' ואינה מתארת התגלות ולכן היא "סוף כל הנסים". לכן היא מסמלת מעבר מעולם של התגלות ונבואה לעולם של חכמה ולימוד. למסקנה, ולאחר שמגילת אסתר נקבעה לדורות, אנו למדים שיש בידינו כוח מיוחד שמתבטא דווקא בעולם חסר התגלות.

כך ביקשנו גם להסביר את התלות שמתוארת בגמרא בדבר שינוי אופן הלימוד עם מותו של רבן גמליאל - כתוצאה מירידת קרנו של עם ישראל, ירדה גם מידת השותפות שלו ביצירת התורה. עם זאת, בעולם חסר התגלות זוהי הדרך ליצירת קשר עם ה'.